

УДК 001.891.5:81'27:316.343.655

СПЕЦИФІКА ПРОВЕДЕННЯ ФОНОСТИЛІСТИЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Корягіна А.Ю.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Ця стаття присвячена питанню визначення найбільш доцільних методів та прийомів, які можуть бути використані лінгвістами для вивчення фоностилістичної варіативності. Визначення соціолінгвістичних змінних у мовленні певної соціальної групи краще проводити в різних ситуаціях спілкування. При цьому слід застосовувати метод інтерв'ю, анкетування, неформальної бесіди. Важливими є прийоми прихованого запису та включеного спостереження. Також у статті описані і інші умови проведення фоностилістичного дослідження та вказані сучасні комп'ютерні програми обробки аудіо записів.

Ключові слова: метод, прийом, ситуація спілкування, варіативність, фоностилістичний варіант, фонологічна змінна, мовлення.

Постановка проблеми. Дослідження особливостей розмовного мовлення є важливим не лише з точки зору мовознавства, але і з позиції соціолінгвістики, яка вивчає питання суспільних умов розвитку мови. Лінгвістами неодноразово доводилася пряма залежність варіативності мовлення від комунікативного наміру та ситуації спілкування мовців: чим менший ступінь офіційності контексту спілкування, тим більше мовних змін зазнає висловлювання. При чому в першу чергу, це фонетичні зміни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати численних фоностилістичних досліджень [2; 3; 4; 6; 8; 12] показують, що, як пише у своїй роботі «Мова соціального статусу» лінгвіст В. І. Карасик, «зі зміною ступеня офіційності варіативність мовлення стає помітною насамперед на фонетичному рівні, у той час коли мовець ще контролює лексичний та синтаксичний аспекти побудови висловлювання» [5, с. 59]. Навіть просте читання одного й того ж тексту одним і тим же мовцем для різної аудиторії (перед великою кількістю людей чи вдома для родини) покаже певну кількість фонетичних варіацій, коли лексичний та синтаксичний склад прочитаного буде незмінним.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення фоностилістичних особливостей мовлення є прогресивним напрямком лінгвістичних досліджень, оскільки саме ці зміни відіграють основну роль у становленні орфоепічної норми. Тому визначення основних моментів проведення фоностилістичного експерименту є важливим та необхідним з точки зору створення методологічної бази соціолінгвістичних досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є опис методів і прийомів, які використовуються для виявлення і аналізу фоностилістичних варіантів конкретних фонологічних змінних у вимові представника будь-якої соціальної групи. При цьому велика увага приділяється відбору інформантів, варіативність мовлення яких стає об'єктом експерименту.

Виклад основного матеріалу. Методика проведення експериментально-фонетичного дослідження полягає у визначенні та описі умов та етапів проведення експерименту, матеріалів для дослідження, механізму проведення електроакустичного та комп'ютерного аналізу.

Для отримання даних соціологічного порядку про членів цільової групи, як правило, використовується метод анкетування та опитування. Ме-

тою соціолінгвістичного опитування є, на думку дослідниці соціології спілкування В. П. Конецької, отримання даних про характеристики інформантів, які мають визначити їхню віднесеність до відповідної соціальної групи, а також скласти уявлення про переваги мовленнєвої нормативності опитуваних; тобто це є процес висвітлення соціально значущої інформації та її оцінки, під час якого відповіді інтерпретує сам дослідник [7, с. 182-183]. Питання складеної анкети мають за мету визначити не лише потенційних інформантів, але і їхнє ставлення до використання діалекту, розмовної та літературної мови. Вона може складатися з різних частин, метою кожної з яких є збір особистих (вік, стать, місце народження та регіональна приналежність), професійних (освіта, професія), лінгвістичних (рідна мова, діалект, яким володіє інформант, перевага певного варіанту мови в різних ситуаціях спілкування залежно від місця та учасників комунікації: літературна, розмовна, діалект) даних про інформанта.

Суть фоностилістичного дослідження полягає в 1) зборі мовленнєвого матеріалу; 2) виділенні фоностилістичних змінних мовлення інформантів; 3) аналізі цих змінних, який має за мету визначити залежність фоностилістичних змінних (далі – ФСЗ) від обстановки спілкування та відповідного їй стилю; іноді – виявленні гендерно- та вікомаркованих варіантів у мовленні інформантів.

Збір мовленнєвого матеріалу (зразків мовлення) проводиться в трьох ситуаціях спілкування, що різняться ступенем офіційності: офіційне спілкування (далі – ОС), менш офіційне спілкування/нестандартне інтерв'ю (далі – НІ) та невимушене/неофіційне спілкування (далі – НС). Соціальні ролі членів певного угруповання не є однотипними. Вони змінюються, бо кожна людина належить до декількох соціальних груп. Також і залежно від комунікативної ситуації мовлення змінюється і тому необхідно не просто вказати, в яких контекстах проходить спілкування, а співвіднести їх з відповідними жанрами, фоностилями та обов'язково описати їх. При вивченні фоностилістичної варіативності мовлення членів певної соціальної групи необхідно визначити типи для їхньої діяльності ситуації спілкування, які повинні відрізнятися за ознакою диференціації стилів, наприклад: доповідь, дискусія, переговори, неформальна бесіда.

Для цього використовуються прийоми, які не раз доводили свою ефективність під час прове-

дення подібного роду досліджень такими відомими соціолінгвістами, як О. Д. Петренко [9; 10], Є. І. Стеріополо [11], У. Лабовим [13] та іншими, а саме «прихованого запису», «напівстандартного інтерв'ю» та «включеного спостереження». Аудіозапис може виконуватися за допомогою міні-диктофона, планшетного ПК, камери та інших звукозаписуючих засобів.

Членам цільової групи мета дослідження пояснюється лише в загальних рисах і деталі того, який саме матеріал потрібно зібрати, залишається невідомими. Це робиться для отримання об'єктивних даних про мовленнєві навички інформанта і щоб не завадити мовцю автоматизовано та несвідомо використовувати свої мовні потенції [1, с. 303 – 304].

Зразками офіційного мовлення можуть бути виступи інформантів перед великою аудиторією у вигляді різного роду доповідей: політичні, аудиторні, бюджетні та інші. Також представникам соціальної групи може бути запропоновано виразно прочитати текст, а потім і перелік слів з цього тексту, що містять досліджувані змінні. Для отримання системної інформації про мовленнєву поведінку використовується і метод напівстандартного інтерв'ю, принципи якого заключаються в тому, що той, хто проводить інтерв'ю, має можливість залежно від обставин варіювати форму питання, залишаючись при цьому в суворому заданому контексті. У. Лабов вказує, що інтерв'ю є, з одного боку, вдало розвинутою стратегією, а з іншого, низкою ієрархічно структурованих комплексів питань [13, с. 32–34]. Зразками менш офіційного спілкування, окрім відповідей на питання інтерв'ю, можуть стати дискусії під час ділових розмов, бесіди з колегами в умовах, що вимагали певного, але не високого ступеня офіційності.

При здійсненні записів мовлення службовців у неофіційні ситуації витримувалися такі основні умови розмовного мовлення:

1) щоб обстановка комунікації та характер повідомлення були неофіційними: інформанти повинні знаходитися в умовах звичного для них середовища, а теми бесід мають бути знайомі мовцям, тобто відповідати їхній соціальній дійсності;

2) щоб мовне спілкування було непередбачуваним;

3) щоб між мовцями були неофіційні стосунки: учасниками комунікації мають бути члени того ж соціального колективу, між якими повинні бути неофіційні стосунки – приятельські, дружні, близькі;

4) щоб мовне спілкування відбувалося безпосередньо зі слухачем [9, с. 22].

Під час комунікації в обстановці невимушеного спілкування застосовується метод «*прихованого запису*», який дає змогу отримати зразки мовлення, що найбільш точно відображають природну мовленнєву поведінку мовця. Щоб отримати важливі для мовної теорії дані, які доводять своїм дослідженням У. Лабов, «потрібно спостерігати, як говорять люди, коли за ними не спостерігають» [13, с. 113]. Прикладом невимушеного спілкування слугують зразки мовлення інформантів під час розмови з колегами та з рідними чи друзями в неформальній обстановці.

Для ідентифікації та інтерпретації зібраного матеріалу у цьому дослідженні був використований метод аудитивного аналізу. Зафіксовані ва-

ріанти фонологічних змінних зв'язуються зі словниками німецької вимови. Аудиторська оцінка забезпечує об'єктивність отриманих результатів. Експертами фоностилістичного дослідження є філологи, основним завданням яких є визначити відхилення реалізації сегментного складу експериментального матеріалу від вимовної норми.

Для встановлення варіантів реалізації певної ФЗ, що не підлягають однозначній фонемній інтерпретації, та для підтвердження отриманих в результаті аудитивного та аудиторського аналізів дослідження фоностилістичної варіативності мовлення, які можуть відображати певний ступінь суб'єктивності, у сучасних соціолінгвістичних експериментах застосовується електроакустичний аналіз. Він показує більш точну та детальну інформацію про одиниці, що аналізуються. Кількісні характеристики та змінні правила соціолінгвістичних змінних відбиваються в графічному зображенні спостережуваного співвідношення – у формі таблиць, діаграм або графіків [16, с. 968]. Обробка записів комунікативних ситуацій може здійснюватися за допомогою різноманітних програм комп'ютерної обробки звукового сигналу, у результаті чого зразки мовлення інформантів були відображені на осцилограмі та спектрограмах. Прикладами таких програм є Praat 3.5.61, Sony Sound Forge Pro 10.0, Speech Analyzer 3.0.1 та інші. Далі ці графічні зображення, а саме формантні піки окремих змінних, порівнюються з осцило- та спектрограмами зразків нормативного літературного варіанта вимови. Якщо візуальні відтворення одного й того ж слова не збігалися повністю, то звукова приналежність відмінної частини спектру детермінувалася шляхом визначення формантних піків цього варіанту [14; 15, с. 87–142]. Форманти F1 та F2 є максимумами у спектрі мовленнєвого сигналу.

Дані аналізів підлягають математичній обробці за допомогою кількісного методу. Середня величина реалізації певного варіанта фонологічної змінної визначається спочатку у мовленні кожного інформанта в кожній ситуації спілкування, а потім у мовленні усіх представників цільової групи. Результати аналізів краще представити у вигляді таблиць та діаграм.

У ході фоностилістичного дослідження аналізуються особливості не лише вокалізму та консонантизму мовлення певної соціальної групи, але також і суперсегментного рівня. За допомогою програм *Speech Analyzer* та *Praat* можна побудувати інтонаграмми відрізків мовлення інформантів в ситуаціях ОС та НС для порівняння частоти основного тону, інтенсивності, темпу та швидкості мовлення у вказаних обставинах спілкування. Беручи до уваги функції, які виконує інтонація (організуюча, комунікативна, логічна, синтаксична та модальна або емоціональна), важко недооцінити її важливість для розмовного мовлення, зважаючи що основними характеристиками останнього є спонтанність та непередбачуваність. Під час вивчення особливостей суперсегментного рівня, враховуючи три основні акустичні параметри просодії (частота основного тону та її зміни; інтенсивність звуку та її варіації; довгота складу, паузи та їх модифікації), в мовленні представників певної соціальної групи слід визначати наступні характеристики:

- мелодичні/ЧОТ (Гц),
- динамічні/гучність (дБ),
- темпоральні/час (мс).

Висновки і пропозиції. Суть фоностилестичного експерименту полягає в зборі мовленнєвого матеріалу; виділенні фоностилестичних змінних мовлення інформантів; аналізі цих змінних, який має за мету визначити залежність ФСЗ від обстановки спілкування та відповідного їй стилю. Для отримання даних про членів цільової групи та для збору мовленнєвого матеріалу використовуються метод анкетування та опитування, прийоми «прихованого запису», «напівстандартного інтерв'ю» та «включеного спостереження». Для

аналізу зібраного матеріалу використовуються аудитивний, аудиторський та електро-акустичний аналіз. Отримані дані аналізів математично оброблюються за допомогою статистичного методу. Середня величина реалізації певного варіанта фонологічної змінної визначається спочатку у мовленні кожного інформанта в кожній ситуації спілкування, а потім у мовленні усіх представників цільової групи.

Визначення запропонованими методами та за допомогою описаних у статті прийомів фоностилестичної варіативності мовлення є перспективним у плані вивчення становлення орфоепічної норми певної мови.

Список літератури:

1. Беликов В. И. Социоллингвистика / В. И. Беликов, Л. П. Крысин. – М.: Издательский центр РГГУ, 2001. – 439 с.
2. Великая Е. В. О фоностилестических особенностях спонтанной речи / Е. В. Великая // Вестник Московского государственного университета. – Сер. 9. Филология. – № 6. – М.: Издательство МГУ, 2008. – С. 130–137.
3. Ерофеева Т. И. Социолект как инструмент описания языковой ситуации региона / Т. И. Ерофеева // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – Вып. 1 (7). – 2010. – С. 21–25.
4. Исаев Е. Ш. Тенденції розвитку вимови старшокласників Німеччини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: Спеціальність 10.02.04. – Германські мови / Е. Ш. Исаев. – Київ: Видавництво Київського національного університету імені Тараса Шевченка 1999. – 19 с.
5. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2002. – 333 с.
6. Клычмамедова О. Н. Фоностилестические особенности сегментации применительно к немецкой слитной речи: Экспериментально-фонетическое исследование: автореф. дис. ... канд. філол. наук: Спеціальність 10.02.04. – Германские языки / О. Н. Клычмамедова. – М.: Издательство МГУ, 2002. – 25 с.
7. Конечкая В. П. Социология коммуникации / В. П. Конечкая. – М.: Международный университет Бизнеса и Управления, 1997. – 304 с.
8. Перепечкіна С. Е. Фоностилестична варіативність мовлення викладачів Німеччини: автореф. дис. ... канд. філол. наук: Спеціальність 10.02.04. – Германські мови / С. Е. Перепечкіна. – Київ: Видавництво КНУ імені Тараса Шевченка, 2006. – 33 с.
9. Петренко А. Д. Актуальные проблемы социальной стратификации языка / А. Д. Петренко, Д. М. Храбскова, Д. А. Петренко, Э. Ш. Исаев // Актуальные проблемы языковой вариативности в аспекте мировой интеграции и глобализации. Коллективная монография. – Симферополь: Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского, 2011. – С. 9–52.
10. Петренко А. Д. Социофонетическая вариативность современного немецкого языка в Германии: Монография / А. Д. Петренко. – К.: Рідна мова, 1998. – 255 с.
11. Стериополо Е. И. Методы фонетического анализа устной речи. Анализ текстов различных жанров / Е. И. Стериополо // Методы экспериментально-фонетического исследования звучащей речи. – К.: КГПИИЯ, 1991. – С. 38–54.
12. Foulkes P. Sociophonetics. / P. Foulkes // W. Hardcastle, J. Laver, F. Gibbon. Handbook of Phonetic Sciences (2nd ed.). – Oxford: Blackwell, 2010. – P. 703–754.
13. Labov W. The social stratification of English in New York City / W. Labov. – The Second Edition. Cambridge, 2006. – 499 p.
14. Machelett K. Das Lesen von Sonagrammen / K. Machelett. – Frankfurt am Main, 1998. – 118 s.
15. Pompino-Marschall B. Einführung in die Phonetik/ B. Pompino-Marschall. – Berlin: de Gruyter, 2009 – 324 s.
16. Rietveld T. Quantitative Methods / T. Rietveld, U. Ammon, N. Dittmar // Sociolinguistics. – Berlin / New York: Walter de Gruyter, 2005. – P. 965–978.

Корягина А.Ю.

Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

СПЕЦИФИКА ПРОВЕДЕНИЯ ФОНОСТИЛЕСТИЧЕСКОГО ЭКСПЕРИМЕНТА

Аннотация

Эта статья посвящена вопросу определения наиболее целесообразных методов и приемов, которые могут быть использованы лингвистами для изучения фоностилестической вариативности. Определение социоллингвистических переменных в речи некоторой социальной группы лучше проводить в различных ситуациях общения. При этом следует использовать метод интервью, анкетирования, неформальной беседы. Важными являются приемы скрытой записи и включающего наблюдения. Также в статье описаны и другие необходимые условия проведения фоностилестического исследования и названы современные компьютерные программы обработки аудио записей.

Ключевые слова: метод, прием, ситуация общения, вариативность, фоностилестический вариант, фонологическая переменная, речь.

Koryagina A.Yu.

Petro Mohyla Black Sea National University

SPECIFIC CHARACTER OF PHONOSTYLISTIC SURVEY

Summary

This article is devoted to the question about determining the most appropriate methods and techniques that can be used by linguists to study phonostylistics variability. The determination of sociolinguistic variables in speeches of some social group is better to carry out in various situations of communication. At the same time it is necessary to use a method of an interview, questioning, an informal conversation. Methods of the hidden record and the including observation are important too. Other necessary conditions of carrying out a phonostylistic research are described in this article. Modern computer programs of processing of audio of records are called.

Keywords: method, technique, situation of communication, variability, phonostylistic variant, phonological variable, speech.